

■ Elnarə AKİMOVA

Azər Turan haqqında ən gerçək obrazı XX əsrin əvvəllərində Hüseyn Cavid cızır:

Azər düşünür... Bəlkə otuz ildir o hər an Düşkün başının eşqini, feryadını inlər. Yaxdıqca yaxar beynini bir kölgəli böhran, Əflakə sorar dərdini, yıldızları dinlər. Göz qırparaq ancaq ona yıldızlar edər naz, Dilsiz və sağır göylər onun halını duymaz.

O zaman böyük Cavidin ağına belə gəlməzdi ki, düşüncələrinin tərcümanı kimi yaratdığı bu sevimli qəhrəmanı onun gələcək tədqiqatçısının yalnız adı ilə deyil, həm də zehniyyəti ilə eyniyyət təşkil edəcək. Azər adlı bu şəxs onun cisminin məzara gömüldüyü şəhərə - uzaq İrkutsk vilayətində hərbi xidmətdə olacaq, Tayşetdə Cavidin gözlerini dünyaya əbədi qapadığı yerdə il yarım əsgərlik həyatı yaşayacaq. Geri dönüb Cavid əsərlərinin dərin, sistemli araşdırmasına başlayacaq və onun sevimli ciyərparasının - qızı Turan Cavidin ciyərparasına çevrilməklə munis bir dostluğun, eti-

ləri, bəstələri, məktubları'nın (Bakı, 2005), Mişkinaz Cavidin "Cavid haqqında xatirimdə qalanlar" kitabının (Bakı, 2005), Cavidin arxivindən (və Turan Cavidin transliterasiyası ilə) Təkəzadə M.Səid. "Zurubi-əmsal Türkiyyə yaxud Atalar sözü" (2005), Cavidin ilk Türkiyyə nəşri olan "Hüseyn Cavid. Eserləri" (İstanbul, Küsenə Yayınları, 2013) nəşrlərinin tərtibçisi və ön sözün müəllifi olaraq, onların yığılıb toplanması, kitab halında meydana çıxması, tarixin dolanbaclarında it-bat düşməməsi naminə bir institutun görə biləcəyi işlərin altına imza atıb.

Ümumiyyətlə, Azər Turan müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi irsi diriltmək, onu təkrar dövriyyəyə qatmaq missiyasından çıxış edir. Bir tərəfdən "Şəhid türkolox Xalid Səid Xocayev" (2009) kitabı ilə repressiya irticasının güdazına getmiş dilçi-alimin irsini, elmi yaradıcılığını sovet dövrünün xarabalığı altında itib-batmaqdan xilas edir, digər tərəfdən, "Birinci Türkolox Qurultay", Mahmud Kaşqarlı Divanı barədə "Hz.

rın önünə yeni pərdələrin çəkilməsinə istəmirəm, çünki pərdələr qalxanda görünən işlərin miqyası ilə bərabər bunu unuduran laqeydlik belamız, bundan doğan elmi yanaşmamızın naqışlıyının belə gələcək qınaq və ittihamın predmetinə çevrildiyinin təkmənə yox, hamımız şahidiyik.

Azər Turanın "Əli bəy Hüseynzadə" kimi monoqrafik tədqiqat əsərlərində əsas məqsəd bir tərəfdən bu şəxsiyyətin yaradıcılıq yolunu, sənətkarlıq xüsusiyyətlərini öyrənmək, onun layiq olduğu tarixi haqqı bərpə etmək idisə, digər tərəfdən bu irsin saçıdığı işığı müasir dövrün irəli çəkdiyi problemlərin üzünə keçirmək idi. Yaradıcılığı sovet dövründə təhrif edilmiş, qəsdən unudurulmuş, bilərəkdən görməzdən gəlinmiş, üstündən xətt çəkilərək tarixi-ədəbi yaddaşdan silinməyə çalışılan Əli bəy Hüseynzadənin yaradıcılığı 90-cı illərin azad ədəbi üföqlərində günəş kimi doğulmağa başlayır. Təsədüfi deyil ki, professor İmamverdi Əbilovun 1992-ci ildə "Xalq qəzeti"ndə çap olunan məq-

əvvəl başlanan bir tədqiqatçı mücadiləsinin, cəsarətinin və əzmkarlığının nümunəsi olaraq doğuldu. Nədən ki, buna qədər Əli bəy bağlı müəllifin özünün çabalarının göstəricisi olan bir sıra işlər vardı ortada: "Turanın ermiş" (2001) məqaləsini yazmış, "Əli bəy Hüseynzadə" (2008, Moskva), "Ali bek Quseynzadə" (2008, Moskva) "Əli bəy Hüseynzadə Turan" (2009), "Ali bəy Hüseynzadə Turan" (2012, İstanbul) kitablarını çap etdirmiş, Prezident İlham Əliyevin latin qrafikalı nəşrlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı sərəncamına əsasən 2007-ci ildə nəşr olunan Əli bəy Hüseynzadənin "Seçilmiş əsərləri"nin ön sözünün, izahlarının müəllifi və elmi redaktoru olmuş, Əli bəy Hüseynzadənin şəirlərindən ibarət "Əbədi gözəlliklər" (2007, Bakı) kitabını, müasirlərinin Əli bəy haqqında yazdığı məqalələrdən ibarət "Milli məfkürənin atası" (2014, Bakı) toplusunu ön sözü ilə hazırlayıb nəşr etdirmişdi. 2014-cü ildə nəşr olunan "Əli bəy Hüseynzadə" monoqrafiyası isə Azər Turanın bu böyük mütə-

ÇAĞDAŞ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN AZƏR TURAN SƏHİFƏSİ

Yusifə bənəzədilən kitab yazılarını yazır. H.Cavid, İ.Qaspiralı, Ö.F.Nemanzadə, Ənvər Paşa, Fuad Köprülü, Əhməd Ağaoğlu, Zəki Vəlidi Toğan və b. ilə bağlı fundamental, dərin araşdırmalar aparıb bu şəxsiyyətlərin fikir həyatımızdakı əvəzsiz rollarını üzə çıxardır, onların əməllərinin, Azərbaycan, ümumən türk dünyası naminə gördükləri işlərin saçıdığı işıqdan sabaha, gələcəyə yollar ararır.

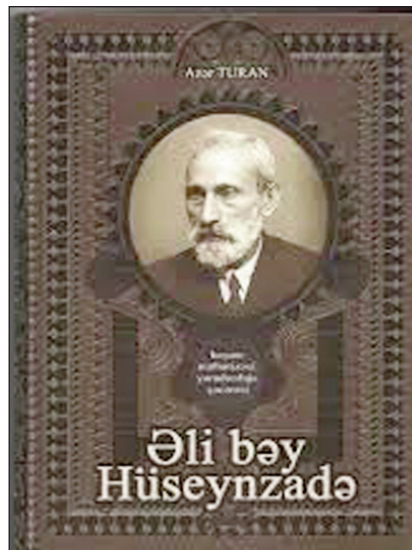
Azər Turanın gördüyü işlər arasında iki tədqiqatçı, iki şəxsiyyətin haqqında meydana çıxan kitabları xüsusi dəyərləndirmədən öte bilmirəm. "Cavidname" və "Əli bəy Hüseynzadə" kitablarını. Azər Turan bəlkə də onların qərib və narahat ruhlarına simsar olmaq üçün qalxışır bu tədqiqatlara. O çağdək daim funksional görünən Cavidşünaslıq da, yaxud, əksinə, qeyri-funksional olan, ortada normal bir tədqiqat mənbəyi olmayan Əlibəyşünaslıq da məhz, bu kitablarla dolğunluq, konseptuallıq qazanır. Qəribədir, bu kitabları oxuyandan sonra "o dövrə dair nəse qalımı müəllif monoqrafiyasında əks etdirməsin", - deyə sual yaranmışdır içimdə. Fakt bolluğu, analitik təhlil səriştəsi, elmi dəlillərlə mühakimə yürütmə bacarığı, müqayisələrə yol açan mətnlərin qarşılaşdırılıb tədqiq predmetinə çevrilməsi... hamısı bu nəşrlərdə bir yerdə və mükəmməl səviyyədədi. Akademiyaların Ədəbiyyat institutunun elmi seminarının ekspert üzvü kimi dəfələrlə şahid olmuşam, XX əsrin birinci yarısı, Hüseyn Cavid, Əli bəy Hüseynzadə ilə bağlı tədqiqatlarda mənbə çox zaman göstərilməmə (!) belə istinad, bəhrələnmə, yararlanmanın ünvanı Azər Turanın adı gedən kitabları olub. Azər Turanın "Əli bəy Hüseynzadə" kitabı tək bu şəxsiyyətin deyil, həmin dönmün mürəkkəb, qarışıq mahiyyətini anlamağa nə qədər material verir.

Azər Turan yazır ki, "bütün hallarda Əli bəy, pərdə arxasındadır. Pərdənin önündə baş verənlər və həm də türk dünyasının XX yüzili Əli bəyin əsəridir". Bunu kitabın lap birinci səhifəsində oxuyuruq və həmin sual edirik ki, bir şəxsiyyət, onun yaradıcı tərcümeyi-halı bir əsrin hüdudlarını çevrələyəcək qədər zəki və universaldımı?! Amma kitabda sanki bu sözlərin altını cızaraq yola çıxan müəllif bir ömrün məqamlarına diqqət çəkməklə fikrinin sübutunu meydana qoyur. İndi bu tədqiqatları, bu kitabları da zamanın növbəti laqeydlikdən oyanış dönməsinə ötürəkmi? Ya zamanında oxuyub, dərk edib çağdaş elmi dövriyyəmişə qatıb faydalanacaq? Mən ikinci yolu tərcih edirəm, ciddi elmi axtarışla-

ləsi də elə bu cür - "Kür üstündə doğulan günəş" adlanırdı: "... Ötən əsrin ortalarında Kür sahilində doğulub, iyirmiinci əsrin ikinci rübündə doğma türk ellərində ömrü sona yetən Əli bəy Hüseynzadənin elmi-ədəbi, ictimai-siyasi fəaliyyətini hərtərəfli öyrənmək, həyat salnaməsinə tam bələd olmaq, əfsus ki, onun həmvətənlərinə hələ də müyəssər olmamışdır. İndi ondan məhəbbət və ehtiramla danışmaq asandır." Məqalə bu sözlərlə bitirdi: "Bəli, Əli bəy axirətə qovuşduğu torpaqdan doğulduğu torpağa qayıdır... Üzüntülü həsrətə gırtlar edilən xalq dərdi təslim edə-edə öz böyük oğlunun pişvazına çıxır. Kür üstündə doğulan Günəş kimi qeyri-adi bir zəka sahibi ilə yeni günəş başlanır".

Amma müəllifin həm bu yazısından, həm də Əli bəy Hüseynzadənin adının unudulmaması yönündə hələ sovet dövründə ehtiyatla, virtual olaraq apardığı mücadilədən (bax: İ.Əbilov. "Ömrün və elmin romantikası". Bakı, 2015) o da aydın görünürdü ki, Əli bəy Kür üstündə doğulan günəş olsa da, işığının ziyası bütün türklük miqyasını qapsayan, milli şüurun yetkinləşməsinə zəfər çalan layiqli şəxsiyyətdir. Bunu hadisələrin sonrakı axarı təsdiq elədi. Tarixin Əli bəy Hüseynzadə irsinə münasibətdə vurduğu mədəni və mənəvi zərbənin rəsmi təshihisi isə 2014-cü ildə reallaşdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2014-cü il 21 yanvar tarixli Sərəncamı ilə Əli bəy Hüseynzadənin 150 ilyinin keçirilməsinə göstəriş verdi: "Türk xalqlarının mədəni inteqrasiyasının məfkürə kimi təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayan, müasir cəmiyyət quruculuğunda demokratik prinsiplərin ənənəvi dəyərlər zəminində vacibliyini irəli sürən və müstəqil milli dövlətçiliyin nəzəri əsaslarının işlənilməsinə hazırlanmasında yaxından iştirak edən, eləcə də çoxsaylı fəaliyyəti boyunca yaratdığı zəngin fəlsəfi-publistik, ədəbi-elmi irsi sayəsində Azərbaycan maarifçiliyi tarixinə qiymətli töhfələr verən görkəmli ictimai xadim Əli bəy Hüseynzadə.."

Ə.Hüseynzadə ilə bağlı dövlət səviyyəsində təsdiqlənən və rəsmi olaraq möhürlənən ilk fikir tarixə bu sərəncamla yazıldı. Böyük ədəb haqqında monoqrafiyanın müəllifi Azər Turanın sözləri ilə desək: "tarix bu sözləri yüz il gözlədi". Amma tarixin elə həmin yüzüncü ilyində Əli bəy Hüseynzadə ilə bağlı Azər Turanın ərəşəyə gətirdiyi monoqrafıya da ("Əli bəy Hüseynzadə", Bakı, Litterpress, 2014) rəsmi təsdiqdən sonra durulma qazanmış mövqə və münasibət olmayıb, daha

fəkkirlə bağlı illərlə apardığı araşdırmaların daha bitkin və daha siqətlı sonucunu olaraq ərəşəyə gəldi.

Kitabda XX yüzil türk dünyasının milli-ideoloji düsturu olan - türkləşmək, islamlaşmaq, çağdaşlaşmaq ideyasının müəllifi kimi Əli bəyin əvəzsiz xidməti onun həm öz fəaliyyətinin, həm də müasirlərinin verdiyi dəyərin işığında təfərrüatlı inikasını tapır. "Siyasəti-fürusət" - çağdaş türk humanitarizmasının zirvəsi olaraq dərk edilir, ədibin dil siyasəti, erməni məsələsindəki dürüst ideoloji mövqeyi tədqiqatçının dərin elmi analizlərinin bülüründə aydınlıq qazanır. "Füyuzat" mərhələsi Yeni Azərbaycan ədəbiyyatının, romantizm ədəbi məktəbinin bünövrəsi olaraq elmi-nəzəri-metodoloji şüurun müstəvi-nə çəlb olunur, Ə.Hüseynzadənin tərcümələri, ədəbi tənqid sahəsindəki fəaliyyəti və dünya ədəbiyyatının tanınması və təbliği yönündəki xidməti dövrün irəli çəkdiyi yaddaş kultunun dirçəliyi və reabilitasiyası işinə hesablanmış əməli niyyət kimi mənalanır. Bütün bu məziyyətlər "Əli bəy Hüseynzadə" monoqrafiyasının ona qədər mövcud tədqiqatların zirvə məqamı kimi ərəşəyə gəldiyini bəlli etməklə bəhəm, yeni qurulan düşüncə sistemimizin əsas qaynağına çevrilmə özəlliyini də meydana çıxarır.

Belə bir örnək həm də "Cavidname"dir. Zənnimcə, Azər Turanın Hüseyn Cavidlə bağlı tədqiqatları arasında "Cavidname" zirvə mərhələdi. Tədqiqatçının bura qədər axtarışlarını yekunlaşdıran və bundan sonrakı araşdırmalara yön verən sanballı elmi əsərdir. Kitab Azər Turanın Hüseyn Cavidlə bağlı müstəqillik dönməsinə meydana qoyduğu silsilə və sanballı işlərin, gərgin və dərin axtarışlarının sonucunu kimi hasilə gəlir. Həmin silsilə işlərin adları belə bu hüdudsuzluğun siqətləni görükdürməyə kifayət edir: "Hüsni-xuda şairi" (1999), "Əbədi Turan" (2002), "Cavid əfəndi" (2004), "Turan Cavidin son söhbəti, son yaşantıları, son günü" (2005), Ərtoğrul Cavidin bütün əsərlərinin ehtiva edən "Yazıları, rəsmləri, bəstələri, məktubları", (2005), "Tahir Rasizadə" (2005), "Hüseyn Cavid", (2007) və nəhayət "Cavidname" (2010).

Davami səhifə 17-də

Cavid irsinin tanındılması, tanındılıb sevilməsi yönündə bu tədqiqatların hər birinin rolu danılmazdır, amma bu yöndə gerçəkləşdirilən bir məqamı xüsusi qabartmaq istəyirəm. 2013-cü ildə Prezident Administrasiyasının ictimai-siyasi məsələlər şöbəsinin müdiri, professor Əli Həsənovun və Kaspi Təhsil Mərkəzinin layihəsi əsasında Azər Turan Hüseyn Cavidin əsərlərinin ilk Türkiyə nəşrini hazırlayıb təqdim edir. Bu nəşr şairin irsinin qardaş ölkədə təbliği və tədqiqi istiqamətində rol oynayacaq önəmli məqamlardan biridir. Azər Turanın hazırladığı kitaba Cavidin əsərlərinin əksəriyyəti daxil edilib, mətnlərin mahiyyəti, Cavid üslubu yetərincə qorunaraq Türkiyə oxucusuna təqdim olunub. Kitabın 2013-cü ildə AMEA-da keçirilən təqdimatı zamanı akademik İsa Həbibbəylinin söylədiyi fikirlər ortada olan işin miqyasını yetərincə dolğun şəkildə sərgiləyirdi: "Bu nəşr Hüseyn Cavidin əsərlərini təqdim etmək üçün önəmli bir nümunədir. Kitab ilə Hüseyn Cavid irsinin öyrənilməsində yeni bir mərhələ açılacaq. Bu nəşr Hüseyn Cavidin öyrənilməsi üçün mükəmməl mənbələrdən biridir. Kitabı nəşrə hazırlayan tanınmış ədəbiyyatşünas Azər Turan ortaq türkçəyə yaxın bir yol tutub. Cavidin əsərlə-

ğulan şüur hadisəsi kimi dəyərləndirir. Ədəbi gəncliyi 90-cı illərin Qarabağ müharibəsində tamamilə yitən və taleyinə "etiraz olunmamış müharibə ədəbiyyatını yaratmaq" düşən itirilmiş nəsəl adlanan gəncliyin yetişdiyi tarixi şəraitə müəllif həssas müşahidələrlə bədii təcəssümün predmetinə daxil edir: "Bu itirilmiş nəsəl ədəbiyyatın, (hətta ədəbiyyatın!) sözlə deyə bilmək iqtidarında olmadığı müdhiş hadisələrin müasiri oldu. Onun gözləri qarşısında sadə bir Qarabağ kəndində yandırılıb kül edilmiş insanlar, Bakı küçələrdə çoxlu qavroşlar, balaşının bir qarın çörəyi naminə hər şeyini satan fantinalar, partladılmış metro vaqonunda qanı döşəməyə dağılan bəstəkarlar, nazənin bir şəhərin dağıntı parkında bir gecənin içərisində hasilə gələn Şəhidlər xiyabanı... cərəyan etdi. O, bütün bunları gördü. O kitaba deyil, münəccimə axın edən bir cəmiyyətin şairi olmağa məhkum edildi. Onun dövrünün adamları Şekspirdən daha çox Nostadamusu tanıdı".

Daha bir məqaləyə baxıram: "Planetlararası poeziya yaxud, doktor Bayatının reanimasiya şöbəsi". V.B.Odərən əsrarəngiz poeziyasının təhlilini verən, şairin mətnlərindəki üslub özəlliyi, obrazlar sistemini ustalıqla açan müəllif "Ədəbiyyat həm də budur. Dil yaradıcılığı, yaddaş mə-

dəsinin başlanğıcı idi. Salvador Dalinin "Süvarinin adı ölümdür" əsərindən əxz olunub fərqli interpretasiyada meydana çıxan "Ölüm süvarisi" nikbin olmayan poeziyanın, şairin qürub mənzərəsinin şəklini çəkən ilk tənqid nümunələrindəndir. Buradakı müəllif obrazı təhlil predmetinə çevrilən şairin durumuna bərabər idi və bəlkə tənqidimizdə ilk dəfə müəllif-şair obrazı, ovqatı eyniləşib, qoşalaşmış fərqli bir üslub, fərqli bir simfoniya səsləndirən gerçəkliyin Mətn yozumunu verə bildirdi.

Bu imkanlar Azər Turanın o illərdə məqalələr toplusu kimi nəşr olunan "İrfan çobanı" kitabından da aydın görünürdü.

"İrfan çobanı"nda əksər məqalələr esse janrında qələmə alınıb. Bu illər tənqiddə yaranan canlanmanın əsas səbəbi bir tərəfdən yeni metod və cərəyanların, sovet dövründə qadağan olunmuş müxtəlif "izm"lərin ədəbiyyatımıza gətirilməsi ilə bağlıdır, digər tərəfdən tənqidçi və yazıçıların esse janrına müraciət edərək onun qüvvətli nümunələrini yaratmaları ilə əlaqədar idi. Xüsusilə, ikinci səbəb tənqidimizdə hadisə, onun inkişafında irəliləyən addım sayıla bilərdi. Anarın "Gecə düşüncələri", Elçinin "Ədəbi düşüncələr", K.Abdullanın "Əvvəl-axır yazılanlar", "Yolun əvvəli və axırı", K.V.Nərimanoğlunun "Mənim Füzü-

dan etibarən yüksək səviyyəyə çatdırmaqla Azərbaycan mədəniyyəti reallığında yeni bir hadisəyə imza atmış oldu. Bir tərəfdən, istedadlı olduqlarına inandırılmış kəslərin ədəbiyyat adına yazdığı cızma-qaralara qarşı güclü müqavimət, digər tərəfdən incidilmiş, perik düşmüş yeni ədəbiyyat yaradıcılarını qəzetə cəlb etmək çabası. Məqsədsə bir idi: ədəbiyyatı Vətənə çevirmək, hamını bir ocağın başına cəm etmək, ədəbiyyat yarıdanlar üçün ortaq məkan, müxtəlif zövqlərin və düşüncələrin kəsişdiyi vətən olmaq. Onun müəyyən ideya cəbhələrində dayanan kəslərə eyni səxavətlə yer ayırması da həmin məramın nəticəsidir. Qəzetdə onunla çiyin-çiyinə dayanan əməkdaş kimi Azər Turanın redaksiyaya daxil olan hansısa keyfiyyətli mətnə uşaq kimi sevinməsinə şahid olmuşam. Onu ədəbiyyatın uğuruna hesablanmış istənilən mətn xoşbəxt eləyə bilər. Müxtəlif müstəvilərdə qərar tutan yazarlara qəzetdə yer verməsinin yeganə səbəbi də budur. Ədəbiyyatı da vətəni kimi parçalanmamış, bütöv görmək. Məntiqlidi, Azər "Turan" adına layiq olaraq ayırmaq üçün deyil, ancaq birləşdirmək üçün gələ bilərdi.

Burada gözəllik həm də harmonik düzənün mövcudluğunda, şəxsiyyətlə yaradıcılığın vəhdətində, ideal və niyyət bütövlüyündədi. Çünki o yaxşı dərk edir ki, vaxt gələcək, bütün intriqalar zamanın tozunaqları arasında itib-batacaq, bütün ədəbiyyatətrafi oyunlar fəci bir sonluğa giriftar olub unudulacaq, zamanın hər cür gözənlilməzliliklərini yarıb keçən isə əsl mətnlər, əsl ədəbiyyat nümunələri olacaq.

Atası haqqında yazdığım nekroloqda bildirmişdim: "İmamverdi Əbilovun ağılı və ədəb keyfiyyətlərinin birləşdiyi və parlaq ifadəsini tapdığı ən qiymətli əsəri Azər Turandı. Özü də bunun fərqi idi, bütün təmənnəsizliyinin və ədəbiyyat fədakarlığının müqabilində Azər Turan kimi oğlulla mükafatlandırıldığı fərqi idi. "Mənim Azərə olan sevgim şaxələnb Vətən, Millət anlayışını çevrəliyib", - demişdi verilənlərin birində. Məncə, bu fərqi səbəbi İmamverdi Əbilovun ürəyinin bir küncündə gizlətdiyi bir çox duyğuların indi məhz, oğlunun şəxsinde gerçəkləşməsi, vüsət alması idi. Əli bəy Hüseynzadə mücadiləsi, gerçək ədəbiyyat mücadiləsi, halal və təmiz insan olmağın mücadiləsi "Oğul atanın siriidir" deyirlər".

Amma bu Sirlə bağlı səsləndirilmiş daha mötəbər bir fikir var. Həmin fikrə İmamverdi Əbilovun "Elmin və ömrün romantikası" kitabından oxuduğum Turan Cavidin ona ünvanladığı məktubda rast gəlmişdim. "Sizin Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətlərinizi üst-üstə yığsaq, "Azər Turanın atası" statusundan ağır və şərəfli ola bilməz. Azər sizin övladınız, millətin iftixarı, mənim isə arzu, əməl və ümidlərimin daşıyıcısıdır", - yazmışdı Cavid yadigarı.

Azər Turan kimi əlaqi və mədəni keyfiyyətləri özündə daşıyan və qoruyub hiyf edən bir şəxsiyyətlə məsləkdaş olmağın deyil, eyni zamanı bölüşməyin, həmmüasir olmağın özü qələbədir!

ÇAĞDAŞ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN AZƏR TURAN SƏHİFƏSİ

rini ortaq türkçədə səsləndirməyi bacarıb. Orijinalın ruhu, səs, vurğu sistemi tamamilə qorunub saxlanıb. Azər Turan bu nəşrdə Cavid ucalığına tamamilə əhatə olunmasına nail ola bilib, ən münasib, ən vacib sözləri tapıb, elə bil çevirməyib, səsləndirib, orijinalı qoruyub. Bu nəşr mükəmməlliyi, tami, varlığı, mahiyyəti ilə Cavid bütün baxım bucaqlarından ifadə edir. Cavid əyani, elmi təqdim etmək üçün yaxşı nümunə və örnəkdir."

2001-ci ildən etibarən "Yeni Azərbaycan" qəzetində "Ədəbiyyat" buraxılışı nəşrə başlayır və buraxılışın məsul redaktorluğu qəzetin humanitar şöbəsinin müdiri Azər Turana tapşırılır. Müstəqillik dövrünün ilk "Ədəbiyyat" əlavəsi (2001-2003) olan bu qəzet 90-cı illərin dramatik və gərgin ədəbiyyat axtarılarından, boşluq və nəfəsərim dövründən, qarışıq, çətin fikir polifonizmindən sonra ədəbiyyatda böyük bir missiyanı realizə etməli olur. Milli müstəqillik illərində tənqidi fikrin gəlməsinə, ədəbi prosesin oyanışına və müxtəlif "səs"lərlə ifadəsinə yol açan bu amili xüsusi qeyd etməyə ehtiyac var. Belə ki, "Ədəbiyyat" əlavəsinin səhifələrində ilk dəfə olaraq müxtəlif ədəbi cərəyanlar, dünya ədəbiyyatından tərcümələr, sovet dövründə qadağan olunmuş mövzulara qayıdış və onların sağlam ədəbi-nəzəri müstəvidə doğuluşu baş tutur. Mən "Ədəbiyyat qəzeti"nin baş redaktoru olan Azər Turanın indiki məfkurəsi, zövqü, estetik dünyaduyumu ilə o zamanın məsul redaktoru arasında heç bir fərq görmürəm. Həmənkı nəfəs, həmənkı ədəbiyyat, əsl sənət mücadiləsi, əvvəlki fədakarlıq ünvanıdır ki, durur.

Azər Turanın "Ədəbiyyat" əlavəsindəki məqalələrinə diqqət yetirirəm. Bu məqalələrin hər biri müəllifinin yüksək erudisiyası, prosesləri düzgün və dəqiq qiymətləndirməklə bahəm, cəsəretili üslubu ilə seçilir. Məsələn, "İtirilmiş nəsəl, yaxud yazısız ədəbiyyat" məqaləsi. Azər Turan ədəbiyyat tariximizdə az qala mifləşdirilən 60-cı illər ədəbi nəsəlinin yaratdığı ədəbiyyatdan söhbət açır. Həmin dövr ədəbiyyatında mövcud keyfiyyət dəyişimini Xruşov rejiminin verdiyi imkanla əlaqləndirməyərək, ədəbiyyatın vaxtında və öz növbəsində do-

sələsi və ilkinlik mərhələsidir. Vaqif bəy bu doğma və munis dilin - Azərbaycan türkçəsinin səlahiyyətli vəkllərindən biridir və mənə belə gəlir ki, Azərbaycanda çox nadir insanlardan biridir ki, Vaqif Bayatının yeni sözlər yaratmaq haqqına, eyni zamanda, yeni obrazlar sistemine hörmətlə yanaşmalıyıq, - kimi imperativ irəli sürməkdən də çəkinmir.

Bu məqalələrdə aydın bir üslub var: nə istədiyini dərk edən və milli dəyərlərinə sadıqlığı hər şeydən uca tutan yarıdıcı üslub. Mən bu üsluba, Azər Turan imzası ilə orta məktəb illərindən tanış idim. 1994-cü ildə "Aydınlıq" qəzetində onun gənc bir şair haqqında yazdığı məqaləsini oxumuş, oradakı fikirləri, müəllifin işıqlı üslubunun, kədərli şair parçalarının və bir də yazıda sitat verilmiş bu bayatının seyrinə düşmüşdüm: "Bağdadada xurmalıqlar/suda üzər balıqlar/nə böylə sevdə olsun/nə böylə ayrılıqlar". Sonradan biləcəkdim... Bu məqalə 80-ci illərin istedadlı şairi Faiq İsmayılov haqqında yazılmışdır. Xatırlayıram, o vaxt oxuduğum maraqlı fikirləri, misraları qeyd etmək məqsədilə özüm üçün ayırdığım dəftərə bu misraları da qeyd etmiş, dönə-dönə oxumuşdum. O yazıdakı üsluba, o üslubdakı polifonik rəng çeşidinə, o rəng çeşidindəki kədərli cizdiyi dairəyə, o dairənin qapalı müstəvisində çevrələnən bir ömür hekayətinə. Həmin illərin qaynar ədəbi proseslərinin tədqiqatçısı kimi sonralar biləcəkdim: bu məqalə həm də o dönmədə ersəyə gəlir ki, 90-cı illərin əvvəllərində ədəbi tənqiddə yeni yanaşma, yeni təhlil konturları cızan yazarlar birmənalı olaraq köhnə, stereotip yazı, yanaşma, təhlil qaydalarını inkar edərək, yeni mətnləri fərqli müstəvidə nəzəri analiz predmetinə cəlb edir, bu qisim şeirlərə münasibətdə mövcud dünyagörüşün təzələnməsi fikrini irəli sürürdülər. Məsələ onda deyildi ki, artıq dövr dəyişmişdi, sovet ədəbiyyatının qəliblərindən çıxmaq zərurəti öndə idi. Yox, yeniləşməni tələb edən həm də ədəbi mətnlər idi. Şeirdə ağır simvolikası qabarıqlaşdıqca nəzəri-estetik düşüncənin axtarış çabası da dərinlərə işləyirdi.

Məqalədə hər açılan səhəri qanla qızaran 90-cı illər reallığının acı mənzərəsi boylandı və bu artıq, dünyanın ruhuna qoşulmuş kədər, tənhalıq ağrısının tənqiddə uca vurğu ilə ifa-

lim"... Sonradan esse janrının maraqlı nümunələri meydana qoyulacaqdı. Bu arada Azər Turanın "İrfan çobanı" da vardı, səksəninci illərin sonunda "Gənclik" jurnalında, doxsanıncı illərin önlərində "Aydınlıq" və "İlham" qəzetlərində, 2000-ci illərin əvvəllərində "Yeni Azərbaycan" qəzetinin "Ədəbiyyat" əlavəsində çap olunan silsilə düşüncə yazıları vardı ki, uzun illərin ideoloji nəzarət və basqısından, təzyiq və buxovandan sonra ədəbiyyata və sənətə açıq münasibətin, həyata və dövrə fəlsəfi yanaşmanın təzahürü kimi meydana çıxırdı. "Azərbaycan özgürlüyünün ilk şəhidi" Xudu Məmmədov, "elmin zirvəsinə ucalan yolu Bismillahdan başlayan" pakistanlı Nobel mükafatı laureatı Abdus Salam, "qorxu və ayrılıqlar çağının" kədərli şairəsi Anna Axmatova, "istiqlalın ən romantik poeziyasını yaradanlar" - Məhməd Akif Ərsoy, Hüseyn Cavid, Nihal Atsız, milli düşüncəmizi aydınlayanlar - H.Zərdabi, Ə.Hüseynzadə, İ.Qaspiralı, Yusif Akçura ... bu şəxsiyyətlərin hər biri Azər Turan üçün irfan çobanlarıdır, elm və ədəbiyyatı qoşa qanad kimi varlığında təcəssüm etdirən, qaval çalib yatmış vicdanları inlədən əfəndiləridir.

Bütün hallarda daxili azadlıq və sərbəstliyini qabardan fərdi "mən" yeni dövr tənqidinin öyrəşmədiyimiz, alışmadığımız cəsəretili obrazı idi. "Dante ilə üz-üzə", "Səlib məfkurəsi: həqiqət və müəmma", "Biriavari tənhalıq", "Sufi fenomeni"... esseləri ilə tənqiddə yeni bir dalğa hərəkətə başlayırdı. Sovet dövrünün tabularına etina edilmir, türk düşüncəsi önə keçirdi. Bu məqalələr tənqidi yalnız bədii əsərlərin şərh, təhlili ilə məşğul bir janr kimi səciyləndirmək meyllərini eroziyaya uğradıb, ona daha geniş ərazidə, ölçü və miqyasda, heç nəyin qoşqusu olmadan, müstəqil kontekstdə nəzər yetirməyin gərəkliliyini sübut edirdi.

Və nəhayət, Azər Turanın baş redaktoru olduğu çağdaş "Ədəbiyyat qəzeti". Çünki Azər Turanın "Ədəbiyyat qəzeti"ndəki fəaliyyəti də elə yoxdan var hasilə gətirən elmi tədqiqatları kimi boşluq üzərində qərar tutan nəhayətsiz zəhmətin bəhresidir. Uzun illər boz ədəbiyyatın və ədəbi sensor müdaxiləsinin qüvvətli təsiri altında olan qəzeti Azər Turan gəldiyi ilk vaxtlar-